

ŽYDŲ KARIAI LIETUVOS (LIETUVIŲ) NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVOSE 1919–1923 METAIS. KĄ ŽINOME APIE JŲ MOTYVUS?

Hektoras Vitkus

Abstract

Historians believe that between 2,000 and 4,000 Jewish soldiers took part in the struggle for Lithuanian independence in 1919–1923, of whom at least 500 joined the Lithuanian army as volunteers. Although recent research casts doubt on these figures, it is clear that only a small number of Lithuanian Jews joined the fledgling Lithuanian army. One explanation for this could be the deliberate intentions of the leadership of the Lithuanian armed forces to avoid active Jewish involvement, since Jews were not trusted. Despite the atmosphere of mistrust, some Lithuanian Jews chose to join the Lithuanian army. The article tries to establish what motives led to their decision. The discussion may help find answers to the often-raised and still relevant questions about Jewish-Lithuanian political relations during the period of the creation of the modern Lithuanian state.

KEY WORDS: Jewish-Lithuanian relations, national minorities, Lithuanian war of independence, Lithuanian army, Jewish soldiers, motivation to join the military.

163

Anotacija

Istorikai tvirtina, kad lietuvių Nepriklausomybės kovose 1919–1923 m. dalyvavo nuo 2 tūkst. iki 4 tūkst. žydų karių, iš kurių ne mažiau kaip 500 buvo įstoję į Lietuvos kariuomenę savanoriais. Nors naujausi tyrimai verčia abejoti šiais skaičiais, akivaizdu, kad į besikuriančią Lietuvos kariuomenę pavyko pritraukti tik nedidelę Lietuvos žydų dalį. Vienas paaiškinimų, kodėl taip įvyko, galėtų būti tas, kad Lietuvos kariuomenės vadovybė ir neturėjo tikslo aktyviau įtraukti žydus, nes jais buvo nepasitikima. Nepaisant nepasitikėjimo atmosferos, dalis Lietuvos žydų pasirinko tarnybą Lietuvos kariuomenėje. Šio straipsnio tikslas – nustatyti, kokie motyvai galėjo lemti jų apsisprendimą. Tokio klausimo analizė gali padėti ieškoti atsakymo į istoriografijoje ne kartą keltus ir vis dar aktualumo neprarandančius klausimus, susijusius su lietuvių ir žydų politiniais santykiais moderniosios Lietuvos valstybės kūrimo(si) laikotarpiu.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: lietuvių ir žydų santykiai, tautinės mažumos, Lietuvos Nepriklausomybės kovos, Lietuvos kariuomenė, žydai kariai, motyvacija stoti į kariuomenę.

Hektoras Vitkus, dr., research fellow, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. Email: hektoras.vitkus@gmail.com.

Išvadas

Žydų karių – Nepriklausomybės kovų dalyvių – motyvacijos klausimas istoriografijoje kol kas nėra įdėmiau nagrinėtas. Manytina, tokią situaciją nulėmė keli esminiai veiksniai. Pirmia, istoriografijoje įsitvirtinusios nuostatos apie komplimentarinę Lietuvos žydų santykį su Nepriklausomybės kovomis, palaikomos pasakojimų apie masišką žydų savanorių įsitraukimą į šias kovas. Tyrimuose neretai tvirtinama, kad 1919–1923 m. Nepriklausomybės kovose dalyvavo apie 2 000–3 000¹ (Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus duomenimis, ne mažiau kaip 4 000²) žydų, iš kurių ne mažiau kaip 500 buvo savanoriai³ (iš viso šiose kovose dalyvavo nuo 24 000 iki 40 600 Lietuvos piliečių (apie 10 000 buvo savanoriai)⁴). Pastarosios nuostatos pagrįstumu verčia suabejoti 2012 m. Pauliaus Pacevičiaus atlikta Lietuvos kariuomenės komplektavimo ir rezervo dalies medžiagos analizė, leidžianti konstatuoti, kad nemaža šaukiamojo amžiaus žydų dalis nesiveržė tapti Lietuvos (lietuvių) kariuomenės kariais⁵. Jo surinktais duomenimis, vien tik iš 1920 m. į Lietuvos kariuomenę paimtų 8 784 žydų jaunuolių (1896–1901 m. gimimo, t. y. kurių amžiaus intervalas buvo 19–24 metai) nuo tarnybos pasislėpė 1 362 asmenys⁶. Tad eventualiai tikrojoje karinėje tarnyboje 1920 m. liko tarnauti 7 422 asmenys, kurių tik nedidelė dalis atsidūrė priešakinėse karo veiksmų linijose. Verta suabejoti ir oficialiai deklaruojamu žydų savanorių skaičiumi. Mjr. Liongino Leknicko 1928 m. paskelbtais duomenimis, savanorio kariuomenės kūrėjo statusą buvo įgiję 82 (taigi, pastebimai mažiau nei oficialiai istoriografijoje

¹ VAIČENONIS, Jonas. Prisiekę Adonojo vardu: žydai Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenėje. *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 274; SUŽIEDĖLIS, Saulius. The Historical Sources for Antisemitism in Lithuania and Jewish-Lithuanian Relations during the 1930s. In *The Vanished World of Lithuanian Jews* (On the Boundary of Two Worlds, vol. 1). Ed. by Alvydas NIKŽENTAITIS, Stefan SCHREINER, Darius STALIŪNAS. Amsterdam, New York, NY, 2004, p. 124.

² Plg. Žydų telegrafo agentūros (Jewish Telegraph Agency) pranešimą: 80 Years Later, Lithuania Honors Jews Who Fought for Independence, 20.2.2002, žiūrėta 2019-04-18, prieitis per internetą: <<https://www.jta.org/2002/02/20/archive/80-years-later-lithuania-honors-jews-who-fought-for-independence>>.

³ VAIČENONIS, J. Prisiekę Adonojo vardu..., p. 274; ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų keliai. Atmintis, tikėjimas, viltis*. Sud. Markas ATAMUKAS. Vilnius, 2018, p. 49; TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius, 2005, p. 67.

⁴ SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*. Vilnius, 1998, p. 20.

⁵ Paulius Pacevičius teigia: „Jau paskelbus pirmąjį šaukimą į Lietuvos kariuomenę, 1919 m. kovo 5 d. susidariusi situacija, kai į komisijas atvykę žydai jaunuoliai neturėdavo gimimo liudijimų. Ir tokios situacijos sprendimas neretai buvo labai paprastas, tačiau teisiniu požiūriu abejotinas: 1919–1920 m. Naujokų ėmimo komisijos žydų tautybės jaunuolius įtraukdavo į naujokų sąrašus, jų amžių nustatydamos pagal išvaizdą. Būta ir kurioziškų situacijų. Pavyzdžiui, paskutinio šaukimo metu 1920 m., į kariuomenę imant 1896–1901 m. gimusius jaunuolius, nė vieno žydų tautybės naujoko nebuvo paimta Vilkaviškio apskrityje, nors, tiesa, vėlesnio, 1923 m., visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, vien Vilkaviškio mieste gyveno 3 206 žydai (iš bendro 7 263 gyventojų skaičiaus). Padėtį bandyta taisyti. 1921 m. pirmajame Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavime Panevėžio miesto karo komendantas ir Generalinio kariuomenės štabo viršininkas mjr. Antanas Zubrys konstatavo: „[...] su žydais sunku, pas juos daug trūksta metrikų. Gi sulig dabar gautais pasais, jie visi gimę tais metais, kurie nešaukti [...]“, žr. PACEVIČIUS, Paulius. *Lietuvos kariuomenės dezertyrų 1918–1940 m.* Magistro baigiamasis darbas. Kaunas, 2012, p. 30.

⁶ PACEVIČIUS, P. Op. cit., p. 30.

deklaruojami anksčiau minėti 500) Nepriklausomybės kovose dalyvavę žydų tautybės kariai⁷, vis dėlto pabrėžiant, kad pagal šį kiekybinį rodiklį Lietuvos kariuomenėje tai buvo antroji tautinė grupė po lietuvių⁸.

Antra, žydų karių motyvacijos tyrimai rezonuoja su kolektyvinėje atminimo kultūroje įsitvirtinusiomis nuostatomis apie lietuvių ir žydų „bendrą darbą“ kuriant Lietuvos valstybę ir rūpinantis jos suvereniteto (iš)saugojimu⁹, nors dalis amžininkų pozicijų ir atminties tekstų leidžia teigti, kad šis „valstybės kūrimo“ darbas buvo paženklintas lietuvių ir žydų tautinių grupių politinės įtampos, dariusios įtaką ir žydų įsitraukimo į Lietuvos (lietuvių) kariuomenę motyvams¹⁰.

Tad, viena vertus, pripažįstant, kad į Lietuvos kariuomenę pavyko pritraukti tik nedidelę žydų dalį, kita vertus, galima kelti klausimą, ar Lietuvos kariuomenės vadovybė turėjo tokį tikslą. Tokį klausimą jau yra kėlęs istorikas Tomas Balkelis, kurio nuomone, Lietuvos kariuomenės vadovybė nepasitikėjo žydų tautine grupe *a priori* ir todėl žydus karius stengėsi izoliuoti nuo aktyvių bei kritiškai svarbių karinių veiksmų zonos¹¹. Bandant paaiškinti, kokie veiksniai galėjo nulemti tokią nuostatą, manytina, reikėtų vadovautis ne vien faktu, kad nemenka dalis žydų šauktinių nemokėjo lietuvių kalbos ir nerodė didelių (su)artėjimo su lietuvių politinėmis aspiracijomis intencijų. Teigtina, kad ne mažesnę įtaką įvardytos nuostatos atsiradimui darė ir kovų su Raudonąja armija patirtis, pastebėjus, kad dalis jos karių buvo žydų tautybės. Kovų su Lenkijos kariuomene laikotarpiu netrukta pastebėti, kad kai kurie pafrontės srityse gyvenę žydai buvo ne tik lietuvių kariuomenės, bet ir priešo kariuomenės „talkininkai“¹² (nors toks vertinimas galėjo atsirasti ir dėl paribio sričių gyventojų ekonominės veiklos (pvz., kontrabandos („šmugelio“) pobūdžio¹³). Svarbu pažymėti ir tai, kad būtent su žydais Lietuvos kariuomenės struktūrose buvo siejamos ir komunistinės propagandos skleidimo veikos¹⁴. Tokios nuostatos kartu su lietuvių sociume įsitvirtinusiomis stereotipais (pasireiškusiomis ne tik Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo,

⁷ Jų tapatybės patikrintos bendrame Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių, apdovanotų medaliais, sąrašė. Žr. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių, apdovanotų medaliais, sąrašas. In *Lietuvos savanoriai*. Sud. Petras RAILA. Panevėžys, 2007, p. 154–215.

⁸ LEKNICKAS, Lionginas. Dėl kūrėjų savanorių skaičiaus. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 306. Šiame šaltinyje savanoriais kariuomenės kūrėjais nurodyti buvę 74 judėjų tikybos asmenys.

⁹ Plg. LRT informacinį pranešimą: J. V. Žukas: Lietuvos Nepriklausomybės kovose kovoję žydai yra verti didelės pagarbos, 2018-05-30, žiūrėta 2019-04-18, prieitis per internetą: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/214339/j-v-zukas-lietuvos-nepriklausomybes-kovose-kovoje-zydai-yra-verti-dideles-pagarbos>>.

¹⁰ SKIPITIS, Rapolas. *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*. Chicago, 1961, p. 269.

¹¹ Plg. Tomo Balkelio paskaitos apie žydų vaidmenį Lietuvos valstybės kūrime Vilniaus žydų viešojoje bibliotekoje įrašą, įskaitant nuo 39:57 iki 44:15, 2018-03-22, žiūrėta 2019-04-18, prieitis per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=ATMn5Vb0sqE>>.

¹² Mūsų krašto gynimo dalykai. Bendra svetimųjų agentų darbuotė Lietuvoje. *Trimitas*, 1920-09-10, nr. 6, p. 9; MIKOLIŪNAS, J. Kovos dėl Kėdainių. In *Savanorių žygiai: Nepriklausomybės karų atsiminimai*. T. 1. Sud. Petras RUSECKAS. Vilnius, 1991, p. 85, 100; KULVIETIS, B. Pagirių ir Ukmergės paėmimas. *Savanorių žygiai...*, p. 149.

¹³ El. Klaipėdos prancūzai ir šmugleriai. *Trimitas*, 1920-10-06, nr. 10, p. 13–14.

¹⁴ JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Vilnius, 2019, p. 139, 141.

bet ir XIX a. sukilimų bei Napoleono I žygio į Rusiją laikotarpiais¹⁵) apie žydų nelojalumą ir karo situacijos realybę skatino Lietuvos kariuomenės vadovybę apskritai abejoti visos žydų tautinės grupės patikimumu. Tokią nuostatą stiprino ir antisemitinės intonacijos, susijusios su įvairiuose lietuvių visuomenės sluoksniuose paplitusiomis „žydų vaidmens“ Rusijos revoliucijoje ir bolševikų perversme traktuotėmis¹⁶. Netenka abejoti, kad dalis Lietuvos karininkijos vadovavosi įsitikinimu, kad Rusijos caro nuvertimą ir laikinosios vyriausybės valdžios panaikinimą „organizavo žydai“¹⁷. Vincas Grigaliūnas-Glovackis savo atsiminimuose rašė: 1917 m. „vyriausioji kiekvieno dalinio vadovybė buvo patikėta kareivių taryboms. Be jos pritarimo joks vadas negali duoti jokio, ypač operatyvinio, įsakymo. Būdinga, kad į tas tarybas sulindo visi daliniuose esantys žydai. Jie ir buvo *de facto* viešpačiai. Kalbėdamas kartą su grupe kareivių, paklausiau, ar jie myli žydėlius. Jie net žegnotis pradėjo“¹⁸. Buvęs Rusijos imperijos karinio laivyno karininkas Teodoras Reingardas konstatavo: „valstybė [Rusiją – *aut. past.*] nuo šiol valdė *Liaudies komisaro taryba*, kuriai pirmininkavo pasaulio proletariato vadas Uljanovas-Leninas. Ji turėjo atlikti ministrų kabineto vaidmenį; parlamentą atitinkamai turėjo atstoti *Visos Rusijos centrinis vykdomasis komitetas*, vadovaujamas Jankelio Sverdlovo. [...] Petrogrado gubernija buvo „perkrikštyta“ į *Petrogrado komuną*, ją valdyti paskyrė Apfelbaumą-Zinovjevą. [...] Spaudai vadovauti buvo paskirtas Nachamkes-Steklovas. Visoms ginkluotosioms pajėgoms vadovauti ėmėsi Leiba Davidovičius Bronšteinas-Trockis. Kovoti su kontrrevoliucija buvo įsteigta *Ypatingoji komisija* [...], jos galva buvo paskirtas Čerkėsijos žydas Urickis“¹⁹. Toks nepasitikėjimas, Šarūno Liekio nuomone, nulėmė tai, kad per visą Nepriklausomybės kovų laikotarpį apie 80 proc. mobilizuotų žydų karių net nepateko į frontą²⁰.

Vis dėlto, net tyrant nepasitikėjimo atmosferai, dalis Lietuvos žydų pasirinko tarnybą lietuvių kariuomenėje. Todėl šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kokie motyvai galėjo nulemti dalies litvakų apsisprendimą dalyvauti Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės (1919–1923 m.) kovose. Tikėtina, kad tokio klausimo analizė gali pagelbėti ieškant atsakymo į istoriografijoje ne kartą keltus ir vis dar aktualumo neprarandančius klausimus, susijusius ne tik su politiniais lietuvių bei žydų santykiais Lietuvos valstybės kūrimo(si) laikotarpiu, bet ir su socialiai ir kultūriškai komplikuotomis tokių santykių detalėmis.

Šiame tyrime remiamasi definicija, pagal kurią *motyvas* suvokiamas kaip veiklos (apsisprendimo tapti kariu) stimulus, susijęs ne tik su jo istoriniu kontekstu, bet ir su jį nulė-

¹⁵ FEL'DMAN, Dmitrii. K voprosu o proiavleniakh kollaboratsionizma evreiskogo naseleniia Rossii vo vremena Otechestvennoi voiny 1812 goda. In *Otechestvennaia voina 1812 goda: Istochniki. Pamiatniki. Problemy: Materialy XX mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, 5–7 sentiabria 2016 g.* Sost. Igor' KORNEEV. Moskva, 2018, s. 416–430.

¹⁶ TRUSKA, L. Op. cit., p. 77–82.

¹⁷ REINGARDAS, Teodoras. *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas. Prisiminimai*. Šiauliai, 2000, p. 49.

¹⁸ GLOVACKIS-GRIGALIŪNAS, Vincas. *Atsiminimai*. D. 1: *Carų imperijoje*. Vilnius, 2017, p. 279.

¹⁹ REINGARDAS, T. Op. cit., p. 49–50.

²⁰ LIEKIS, Šarūnas. *“A State within a State?” Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*. Vilnius, 2003, p. 88.

musiais psichologiniais, politiniais bei sociokultūriniais veiksniais. Būtina pabrėžti, kad tyrime laikomasi *išorinių motyvų* teorinės prieigos, nes disponuojama empirinė medžiaga neleidžia nustatyti pavienių individų elgsenos pasirinkimus nulėmusių užslėptų motyvų, kuriuos galimai suvokė ir kuriais eventualiai vadovavosi tik patys individai. Darbe operuojama ir visuotinai priimta *motyvacijos*, kaip motyvų paskatinto sprendimų priėmimo ir kryptingo veikimo (elgesio veiksmų), samprata. Šiuo požiūriu ypač reikšminga yra Abrahamo Haroldo Maslow *poreikių hierarchijos teorija*, pagal kurią „visos žmonių elgsenos yra motyvuotos ne tik fiziologinių poreikių, bet ir siekio realizuoti savo potencialą“²¹.

„Birger idn!\": žydai kariai politinių motyvų lauke

Keltina versija, kad Lietuvos išskyrimas *tėvynės* reikšme iš esmės buvo esminė politinio motyvo išraiška, išsiskyrusi ganėtinai komplikotu reikšminiu turiniu. 1918 m. pab. – 1920 m. didžiojoje Lietuvos žydų bendruomenių dalyje *tėvynės* samprata turėjo dvi eksplikacijas: Palestinos (kaip „pažadėtosios žemės“ (hebr. *Eretz Israel*)) ir buvusios Romanovų (Rusijos) imperijos dalies, turėjusios „sėslumo ribos“ (rus. *чепма оцедлосму*), susijusios su *Litos* ir *litvakų* samprata, pavadinimą²². Pastaroji aplinkybė nulėmė, kad nemaža dalis litvakų būsimos Lietuvos suvokinio nebuvo linkę tiesiogiai asocijuoti su *tėvyne* nei politine, nei kultūrine prasmėmis. Kad tokios mąstymo intencijos būta, rodo Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu dalies žydų visuomenės lyderių rodytos pastangos pagrįsti būsimos Lietuvos valstybės, kaip lietuviams ir žydams bendros, viziją²³. Tačiau būtina pažymėti, kad tokia vizija Nepriklausomybės kovų laikotarpiu didžiojoje Lietuvos žydų visuomenės dalyje nebuvo masiškas reiškiny (tai lėmė politinis žydų visuomenės susiskaidymas)²⁴, nors politiniai stimulai daliai litvakų visuomenės ilgainiui ir galėjo tapti pakankamu išoriniu motyvu savanoriškai stoti į Lietuvos (lietuvų) kariuomenę arba atsilipti į mobilizaciją.

Dalies kitų tyrėjų nuomone, politinius motyvus iš esmės designavo 1918 m. gruodžio 29 d. „*Lietuvos aidas*“ numeryje publikuotas Mykolo Sleževičiaus vyriausybės Vilniuje keturiomis kalbomis (lietuvų, lenkų, baltarusių ir jidiš) gruodžio 27 d. paskelbtas atsisaukimas „Į Lietuvos piliečius“, raginęs ginti Lietuvą nuo Sovietų Rusijos invazijos ir stoti savanoriais į kariuomenę. „Vokiečių kariuomenei atsitraukiant, jau įsibrovė Lietuvon svetimoji Rusijos kariuomenė. Ji eina, atimdama iš mūsų gyventojų duoną, gyvuolius ir mantą. Jos palydovai – badas, gaisrų pašvaistės, kraujo ir ašarų

²¹ MASLOW, Abraham Harold. *Motivation and Personality*. New York, 1954, p. 271.

²² VIKHNOVICH, Vsevolod. *2000 let vmeste: evrei Rossii*. Sankt-Peterburg, 2007, s. 77, 87, 119; LEVIN, Vladimir; STALIŪNAS, Darius. *Lite žydiškuose mentaliniuose žemėlapiuose*. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtmeityje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 227–260.

²³ TRUSKA, L. Op. cit., p. 57.

²⁴ Ibid., p. 58–62.

upeliai. [...] Nelaukdami toliau nei valandos, kas myli Lietuvą, kas trokšta laisvės, kas pajėgia valdyti ginklą, stokime visi į Lietuvos Krašto Apsaugą. Būrių būriais eikime iš kaimų, viensėdžių, miestų ir miestelių, eikime iš visų Lietuvos kraštų laisvės ir Tėvynės ginti. Stokime drąsiai pirmi į kovą!“²⁵ – taip kreiptasi atsišaukime. Žydų centrinės spaudos organuose šis atsišaukimas buvo pakartotas, o vėliau pasirodė ir keli Lietuvos žydų bendruomenių lyderių bei visuomenės veikėjų atsišaukimai, kurie skambėjo kaip imperatyvas stoti valstybės ir tautos gynybon. Analogiški raginimai iš esmės nepasikeitė ir Nepriklausomybės kovoms įsibėgėjus. Lietuvos Nepriklausomybės kovų veterano Izaoko Šapiro teigimu, vien atsišaukimas neapsiribota. 1934 m. jis pažymėjo: „tad buvo 1919 m. pavasarį. [...] Pavojaus būta didelio! Visi jautė, jog atėjo laikas veikti. Trumpai pasitarus su žydų reikalų ministeriu d-ru M. [Maxu] Soloveičiku, buvo nutarta suorganizuoti žydų savanorių batalijoną, kuris kartu su broliais lietuviais kovotų su bendrais engėjais. D-ras Soloveičikas kreipėsi šiuo reikalu į vyriausybę, o aš pradėjau plačią žydų savanorių verbavimo akciją. Šiuo tikslu aplankiau keletą vietų, aiškinau, tikinau, ir žydų jaunuomenė pasipylė būrių būriais“²⁶.

1920 m. spalio mėn. buvo įkurtas Lietuvos gynimo komitetas, į kurį buvo kooptuotas ir tais pačiais metais įkurtos Lietuvos žydų tautinės tarybos atstovas Iseris Volfas. Savo aplinkraščiuose jis ragino Lietuvos žydus vienytis su lietuviais, „kad būtų išvyti grobikai užsieniečiai“²⁷. Spalio 6 d. Lietuvos žydų taryba paskelbė atsišaukimą į žydų jaunimą, raginusį stoti į Lietuvos kariuomenę savanoriais bei organizuoti lėšų rinkimą Respublikai ginti²⁸. Be to, minėtame atsišaukime skatinta prie bendruomenių steigti Gynimo komitetus, kurie finansine ir materialia parama teiktų pagalbą Vyriausiajam Lietuvos gynimo komitetui²⁹. 1920 m. spalio 10 d. Lietuvos žydų laikraštis „Di Jidiše Štime“ publikavo atsišaukimą *Birger Jidn!*, kuris skambėjo šitaip: „kiekvienas į savo postus, atlikti šventą pareigą valstybei ir savo tautinei nepriklausomybei“³⁰. 1920 m. spalio 11 d. žurnalistas Rudolfas Valsonokas rašė: „sunkiuose, labai sunkiuose laikuose gimė ir augo naujoji Lietuva. Karo padarinių likvidacija, politinės krizės. Besikurianti valstybė dar nepasiekė takaus būvio. Ir blogiausia, ką gali įsivaizduoti kraštas, tai kaimynų įsiveržimas. [...] Žydų jaunuomenė taip pat yra ne mažiau suinteresuota, kad laimingas gyvenimas ir kuriama gerovė nepasrūtų krauju. Fizinis žydų jaunuolių pasiruošimas

²⁵ Plg. Mykolo Sleževičiaus vyriausybės atsišaukimą dėl savanorių telkimo, 1918 m. gruodžio 27 d. *Lietuvos aidas*, 1918-12-29, nr. 165 (213), p. 2.

²⁶ Būtina pažymėti, kad Lietuvos kariuomenės vadovybė tokią iniciatyvą įvertino ganėtinais rezervuotai. Paties I. Šapiro teigimu, Jonavoje sutelktas ir aprūpintas žydų karių būrys kariuomenės vadovybės įsakymo veikti laukė kelias savaites, kol kariai pradėjo patys skirstytis. Nepavykus sukurti „žydų savanorių bataliono“, dalis į jį stojusiųjų vėliau užsirašė savanoriais į įvairius Lietuvos kariuomenės dalinius arba tapo mobilizuotais kariais (žr. ŠAPIRO, I. [Izaokas]. Pirmieji žingsniai. In *Skydas*. Ats. red. M. BREGŠTEI-NAS. Kaunas, 1934, p. 21).

²⁷ ATAMUKAS, S. Op. cit., p. 132.

²⁸ Ibid., p. 132.

²⁹ Žinios Lietuvoje. Kaunas. *Karys*, 1920-10-23, nr. 42(74), p. 402.

³⁰ BENDIKAITĖ, Eglė. Už garbę Lietuvos... *Radviliškio kraštas*, 2015, nr. 1, p. 18–23.

yra ne prastesnis nei likusios visuomenės dalies. Kiekvieno moralinė pareiga dalyvauti valstybės gyvenime ir ypač sunkiu jai metu. Mes turim ranka rankon stoti su lietuviais draugais į krašto gynybą. Kaip tai įgyvendinti? Stoti į valstybės gynimo linijas, stiprinti Šaulių Sąjungą tiek stojant nariais, tiek teikiant visokią kitokią pagalbą³¹.

Kita vertus, galima teigti, kad svarbiausi buvo ne oficialiai deklaruoti motyvaciniai manifestai, bet vidinės paskatos. Dalis tyrinėtojų, palietusių dalies Lietuvos žydų dalyvavimo Nepriklausomybės kovose politinių motyvų klausimą, neretai aktualizuoja istorinį aspektą – lietuvių ir žydų sugyvenimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Romanovų (carinės Rusijos) imperijoje patirtį³². Reikia pažymėti, kad toks teiginys labai patogus, siekiant pagrįsti nuostatą, kad naujosios Lietuvos teritorijoje gyveno įvairių religijų, konfesijų ir tautybių žmonės, kurie turėjo tapti Lietuvos Respublikos piliečiais ir dalyvauti valstybės kūrimo procese, taigi neišvengiamai ir jos gynyboje. Tačiau tokiu atveju mes rizikuojame neįvertinti XX a. pr. susiklosčiusių žydų padėties būsimoje Lietuvos teritorijoje ir jų bendruomenių požiūrio į lietuvių valstybės kūrimą realijų, kurias lėmė šių tautinių grupių socialinių ir politinių santykių patirtis. Istorikai Darius Staliūnas, Anthony Polonsky, Vygantas Vareikis ir kiti yra konstatavę, kad litvakų terpėje nebuvo didelių paskatų vertinti XIX a. antrojoje pusėje išsikristalizavusio lietuvių nacionalizmo kaip judesio, galinčio inspiruoti modernios tautinės valstybės genezę³³. Žydų intelektualiniuose sluoksniuose lietuviškas nacionalizmas buvo suvokiamas kaip kaimiškos prigimties fenomenas, neprilygstantis vokiečių ar lenkų nacionalizmams³⁴. Be to, Vilniaus, Kauno, Suvalkų ir Gardino gubernijų žydų bendruomenės buvo stipriai paveiktos Romanovų imperijos rusifikacijos politikos³⁵ ir iš Vakarų Europos (daugiausia iš Vokietijos) sklidusių politinių ideologijų³⁶. Iš esmės idėja, kad lietuviai gali sukurti valstybę, litvakų intelektualiniuose ir politiniuose sluoksniuose patikėta 1916–1917 m.³⁷ Vienas tokio lūžio indikatorių buvo 1917 m. rugsėjo 17 d. Vilniuje įvykęs įvairių tautybių socialistų ir demokratų grupių atstovų susirinkimas, kurio tikslas buvo rengiantis lietuvių konferencijai Vilniuje (Vilniaus konferencijai) išsiaiškinti tautinių mažumų

³¹ Ibid., p. 18.

³² BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius, 2019, p. 128.

³³ STALIŪNAS, Darius. Lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo epizodai XX a. pradžioje. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sud. Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS, Jurgita ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ. Vilnius, 2012, p. 273–274; POLONSKY, Antony. *Žydai Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje*. Vilnius, 2015, p. 125–126, 298–299; TRUSKA, Liudas; VAREIKIS, Vygantas. *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis = The Preconditions for the Holocaust: Anti-Semitism in Lithuania (Second Half of the 19th Century – June 1941)* (Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje = The Crimes of Totalitarian Regimes in Lithuania, t. 1). Vilnius, 2004, p. 33.

³⁴ STALIŪNAS, D. Lietuvių ir žydų politinio..., p. 273.

³⁵ STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius, 2009, p. 317–369.

³⁶ POLONSKY, A. Op. cit., p. 122–134.

³⁷ SILBER, Marcos. Lithuania? But Which? The Changing Political Attitude of the Jewish Political Elite in East Central Europe toward Emerging Lithuania, 1915–1919. In *A Pragmatic Alliance: Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*. Ed. by Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Budapest-New York, p. 127.

požiūrį dėl Lietuvos ateities³⁸. Bendrame pareiškime buvo pritarta Vakarų Europoje skelbiamiems demokratijos siekiams, taip pat reikalavimui, kad pasibaigus Didžiajam karui, visoms šalims ir kraštams būtų pripažinta apsisprendimo teisė, pažymint, kad būsimos Lietuvos santvarkos ir jos santykių su kitomis valstybėmis klausimus turės spręsti Lietuvos Steigiamasis Seimas, išrinktas Lietuvos ir Gudijos gyventojų laisvu ir visuotiniu balsavimu³⁹. Šį pareiškimą, be kitų tautybių politinių atstovų, pasirašė Lietuvos socialdemokratų partijos, Bundo, partijos *Poalei Cion* ir Žydų demokratinės sąjungos įgaliotiniai. Taigi, tai buvo momentas, rodantis, kad dalis kairiosios ir liberaliosios pakraipos žydų organizacijų aiškiai suvokė savo ateities sąsajas su Lietuvos, kaip suveraus politinio subjekto, politinėmis perspektyvomis. Kita vertus, ne mažesnė būsimoje Lietuvos teritorijoje gyvenusių žydų dalis stengėsi laviruoti tarp Vokietijos karinės administracijos, Romanovų imperijos ir lietuvių politinių sluoksnių interesų. Kaip žinoma, tokias abejones aiškiai išsakė 1917 m. spalio 29 d. Vilniuje susirinkęs visuotinis Žydų partijų kongresas, kuriame buvo konstatuota, kad „etninės Lietuvos“ principu sukurta valstybė bus dirbtinis darinys, galintis suskaldyti istorinę buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (pastaroji buvo žydiškosios *Litos*, kaip *litvakų* kultūrinio arealo, erdvinės sampratos pagrindas) erdvę⁴⁰. Be to, būsimos Lietuvos teritorijoje gyvenę žydai buvo politiškai pasidaliję į dvi stovyklas: sionistus, kurie tikėjosi užsitikrinti pilietines, politines ir kultūrines teises kokia nors tautinės autonomijos forma, ir bundistus, kurių nemenka dalis vadovavosi radikalių sprendimų ideologija ir simpatizavo Sovietų Rusijai⁴¹. Ne mažiau svarbu pažymėti, kad žydų intelektualinių sluoksnių susiskaldymą Lietuvos, taigi ir dalyvavimo jos gynyboje, klausimu lėmė labai neapibrėžta padėtis: Lietuvos valstybingumas buvo kuriamas sunkiai prognozuojamomis geopolitinėmis aplinkybėmis ir vidinėmis sąlygomis. Istorinė patirtis išmokė litvakus laikytis lojalumo tai jėgai, kuri susiklosčiusioje situacijoje buvo suvokiama kaip lemiantis veiksnys. Todėl stengtasi laikytis atsargumo. Tai iš esmės nulėmė dalies naujosios Lietuvos teritorijoje gyvenusių žydų bedruomenių laikyseną Nepriklausomybės kovų atžvilgiu, kuri ilgainiui keitėsi lietuviams naudinga linkme, nors reikia pažymėti, kad savanorystės reiškinys tarp Lietuvos žydų nebuvo masinis. Rapolo Skipičio tvirtinimu, „tik pažangieji žydai inteligentai teisingai suprato lietuvių pasiryžimą atstatyti savo nepriklausomą valstybę. Jie gražiai talkino mums ginantis nuo priešų ir diplomatinėje [Simono (Šimšono) Rozenbaumo ir Makso Soloveičiko veikla – *aut. past.*] srityje. Bet tie lietuvių draugai tik mažąją Lietuvos žydų dalį tesudarė“⁴². Kita vertus, plk. Konstantino Žuko teigimu, masinio stojimo į kariuomenę nebūta ir tarp lietuvių. 1924 m. jis konstatavo: „1918 m. atgimė mūsų Valstybė. Kilo klausimas: kaip jos suverenumą

³⁸ ATAMUKAS, S. Op. cit., p. 128.

³⁹ Ibid., p. 128.

⁴⁰ Ibid., p. 131–132; SILBER, M. Op. cit., p. 138.

⁴¹ BENDIKAITĖ, Eglė. The Zionist Priorities in the Struggle for Lite, 1916–1918. In *A Pragmatic Alliance...*, pp. 160–162.

⁴² SKIPITIS, R. Op. cit., p. 269.

apginti ir išlaikyti. Prasidėjo kariuomenės kūrimas, bet drąsiai galima pasakyti, kad dominuojančią rolę čia suvaidino savisaugos instinktas, o ne kar. dvasia. [...] Iš visų pusių ėjo savanoriai ir karininkai, ir kareiviai. Bet vėl, keliems mėnesiams praslinkus, mes turėjome progos įsitikinti, kad kar. dvasia lietuvių tarpe dar visai silpnutė, kad pirmai nuotakai praėjus mes vėl nustojom noro kariauti. Kareivių tarpe tas pasireiškė dideliu bėgimu iš kariuomenės, ypač pašauktų kareivių. Inteligentija irgi didelio noro laikyti ginklą rankose neturėjo.“⁴³

Disponuojamos medžiagos analizė leidžia daryti prielaidą, kad dalyje Lietuvos žydų bendruomenių nuotaikos aktyviau prisidėti (tai patvirtina esami statistinių duomenų tyrimai⁴⁴) prie Lietuvos (lietuvių) kariuomenės tapo kryptingesnės 1920–1921 m. (baigiamuoju kovų su Lenkijos kariuomene periodu)⁴⁵. „Žydų tauta [...], kurios siekimą prie laisvo gyvenimo nepajėgė nuslopinti nei caro laikų jungas, nei okupacijos žiaurumai, siunčia savo karštą pasveikinimą atgyjančiai nepriklausomai Lietuvos Valstybei“, – teigta 1920 m. sausio 5–12 d. Kaune vykusios pirmosios Lietuvos žydų bendruomenių tarybų asamblėjos rezoliucijoje, pabrėžiant, jog „lygiai su visomis tautomis pašvenčia visas savo pajėgas Lietuvos atstatymui ir žydų tauta, kuri žiūri į savo prisidėjimą prie šio didžio darbo kaip į savo tautinę teisę ir pareigą“⁴⁶. Labiausiai tikėtina, kad tokį motyvą lūžį galėjo nulemti Lietuvos žydų aplinkoje sustiprėjusios reakcijos į atėjusias žinias apie lenkų legionierių ir ukrainiečių šaulių įvykdytus pogromus Lvoje (1918 m. lapkričio 22–24 d.), Pinske (1919 m. balandžio 5 d.)⁴⁷ ir lenkų legionierių smurtinius ekscesus prieš žydus Vilniuje ir jo apylinkėse (1919 m. kovo 19–23 d.)⁴⁸. Žinių srautas apie Vilniaus krašto žydų patiriamą smurtą iš Lenkijos kariuomenės pusės nenuslūgo ir po 1920 m. spalio mėn. įvykių. „Vilniaus lenkai nebepaleis nei vieno lietuvio, nei vieno jų sėbro žydo. Vadinas, lenkai Vilniuje rengia žudynes ligi tik lenkų kariuomenė prisiartins prie Vilniaus“⁴⁹, – jau 1920 m. spalio 6 d. tvirtinta Lietuvos šaulių sąjungos laikraštyje „Trimitas“. Tų pačių

⁴³ ŽUKAS. Kario mintys. *Mūsų žinynas*, 1924, nr. 17, p. 309–319.

⁴⁴ VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1918–1939 m. *Karo archyvas*, 2002, t. XVII, p. 144–180.

⁴⁵ Tokį pokytį iškalbingai liudijo 1920 m. Lietuvos vyriausybės priimtas sprendimas įkurti kariuomenės rabino tarnybą. Tapti kariuomenės rabinu buvo pakviestas iš Rusijos grįžęs Seredžiaus rabinas Izraelis Kaplanas. Tokį pasirinkimą galėjo lemti ne tik I. Kaplano tarnybos carinės Rusijos kariuomenėje patirtis, bet ir jo kontaktai su JOINT organizacija. Kita vertus, pats I. Kaplanas buvo aktyvus Lietuvos kariuomenės rabino („armijos rabino“) tarnybos įteisinimo iniciatorius. 1921 m. birželio mėn. jis pateikė „Jėdimui Armijos Rabino tarnybos“ projektą, kuriame buvo apibrėžtos „žydų kapeliono“ skyrimo tvarka ir pareigos. I. Kaplanas aktyviai dalyvavo kuriant Lietuvos kariuomenės rabinų uniformą. Jis rūpinosi karių žydų pilietinės („žydams būti ne tik gerais kariais, bet ir Lietuvos piliečiais“) motyvacijos stiprinimu. Žr. TAICAS, Geršonas. Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės rabinai kapelionai. *Beigelių krautuvėlė*, 2018, nr. 2, p. 14–16.

⁴⁶ Lietuvos žydų bendruomenių suvažiavimo Kaune rezoliucija, 1920 m. sausio 5–12 d. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau LCVA), f. 923, ap. 1, b. 12, l. 10.

⁴⁷ Klier, John. Pogroms. In *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, © 2010, žiūrėta 2019-04-18, prieitis per internetą: <<https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>>.

⁴⁸ Kaip lenkai žudė Vilniaus žydus. *Lietuva*, 1919, nr. 208, p. 2.

⁴⁹ Šaulių būrio reikšmė Vilniui. *Trimitas*, 1920-10-06, nr. 10, p. 3.

metų lapkričio mėn. Lietuvos kariuomenės žurnale „Karys“ skelbta: „dėl mūsų priešų lenkų reikia pastebėti, tai jų kariuomenėje labai įsigalėję ramių piliečių plėšimai. Tų plėšimų priežastis: iš vienos pusės blogas kareivių aprūpinimas kaip maistu, taip ir apvilkimu, iš kitos – tai, kad lenkų kariuomenėje nors drausmė ir didelė ir žymi, bet plėšti nėra griežtai draudžiama, bent už plėšimus nėra baudžiama, o kai žydus, tai kareiviai plėšia net oficerių akivaizdoje, o šie pastarieji ne tik tai už tai nebaudžia, bet dargi pagiria“⁵⁰. Spalio 22 d. „Trimito“ pateiktoje Vilniuje susidariusios situacijos apžvalgoje konstatuota: „pirmąją dieną po paėmimo Vilniaus legionininkai pradėjo plėšti gyventojus ir krautuves, mušti žydus ir gėdinti moteris. Nužudyta į 30 žmonių“⁵¹. Vienas kovų su Lenkijos kariuomene Želvos valsčiuje dalyvių dalijosi tokiais įspūdžiais: „legionininkai tuojau stojo prie darbo, pradėjo plėšti visą piliečių turtą; Želvos miestelio žydukų suėmė visa, ką tik tai kas turėjo“⁵². Tokiame kontekste turėjo būti pastebėtos ir žinios apie smurto akivaizdoje atsidūrusių žydų bendruomenių nuotaikas. Vienas to laikotarpio liudininkų, apibūdindamas 1920 m. rugsėjo mėn. susiklosčiusias Alytaus apskrities gyventojų nuotaikas, sakė: „š. m. rugsėjo 24, 25 ir 26 d. vietiniai gyventojai labai išsigandę laukė lyg paskutinės teismo dienos: [lenkų – *aut. past.*] legionai buvo prisiartinę prie Nočios, Marcinkonių ir netoli Varėnos stoties. Visi jaunesnieji žydai ir žydaitės išbėgo Alytun“⁵³. Vienas „Trimito“ apžvalgininkų (įsivardijęs Pabėgėlio pseudonimu) pateikė tokį „apokaliptinį“ vaizdą: Lenkijos kariai užima Bagočių kaimo ir Kargūnų sodžius: „dvaruose ir kaimuose lenkai terorizuoja žmones. Javus kulia ir veža lenkams, žydus muša ir jų sankrovas plėšia, žmones žudo, jų karves, avis ir kiaules pjauna, arklius atima“. Todėl, jo tvirtinimu, „šauliams ir partizanams labai karštai padeda pafrontės miestelių žydų jaunuomenė, jie sako: ateis lenkai, vis tiek žydams nebe gyvenimas, – tad petys į petį su kaimų jaunuomene veikia prieš lenkus“⁵⁴. Neabejotina, kad tokias nuotaikas suvokė lietuvių kariniai sluoksniai, nevengę jomis pasinaudoti savo interesams. 1920 m. lapkričio 19 d. paskelbtame atsišaukime į šaulius mjr. Povilas Žadeikis pabrėžė: „mūsų [lietuvių šaulių – *aut. past.*] ginklas – tiesa ir moralė galybė. Lenkai siekia mūsų žemės, laisvės, nešdami skolas, badą, *pogromus* [paryškinta autoriaus] ir „polcką kultūrą“, dvaruose išperėtą“⁵⁵.

Kita vertus, lieka atviras klausimas, kokią poveikį Lietuvos žydų motyvacijai dalyvauti Nepriklausomybės kovose darė dalies bendruomenių susidūrimai su lietuvių kariais 1919–1921 m. Kaip tipinius tokių konfliktų pavyzdžius galima nurodyti Panevėžyje, Kaišiadoryse, Ukmergėje, Vabalninke ir Kėdainiuose kilusius incidentus. Panevėžio precedento prielaidos susiklostė intensyvaus karinio susidūrimo tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos karinių pajėgų sąlygomis. 1919 m. gegužės pabaigoje susirėmimo su bolševikų

⁵⁰ Frontas. *Karys*, 1920-11-20, nr. 46 (78), p. 429.

⁵¹ Politikos žinios. Padėtis Vilniuj. *Trimitas*, 1920-10-22, nr. 12, p. 16.

⁵² Iš kovų ties Želva. *Karys*, 1920-11-25, nr. 47 (79), p. 444.

⁵³ JURG-ČIUS. Varėna. *Trimitas*, 1920-10-06, nr. 10, p. 17–18.

⁵⁴ Pabėgėlis. *Trimitas*, 1920-10-13, nr. 11, p. 23.

⁵⁵ ŽADEIKIS, P. Amerikos Lietuviai. *Trimitas*, 1920-11-19, nr. 16, p. 8–10.

pajėgomis metu, miestą atakuojant lietuvių ir vokiečių kariams, iš vieno žydams priklausiusio namo buvo paleistas šūvis į puolančiuosius. Įsietę kariai įsiveržė į gyvenamąjį namą, sumušė jo gyventojus ir išplėšė keletą žydų krautuvių. Specialaus vyriausybės tyrimo metu buvo nustatyta, kad jau užėmus Panevėžį, naktį iš birželio 2 į 3 d., lietuvių ir vokiečių kariai surengė miesto „valymą“, kurio metu nušovė keliolika šnipinėjimu bolševikams įtartų asmenų. Jų kūnai buvo numesti miesto aikštėje ir miesto žydams buvo liepta juos tempti į kapines, tuo metu susirinkusiai gyventojų miniai iš jų tyčiojantis, mušant ir apmėtant akmenimis. Disponuojamais istoriografijos duomenimis, šio incidento metu vienas žmogus (miesto felčeris Golombekas) buvo užmuštas (ši aplinkybė leidžia teigti, kad konfliktas įgavo pogrominį pobūdį)⁵⁶. Vienas Panevėžio atsiėmimo operacijos dalyvių V. Grigaliūnas-Glovackis pateikė tokią įvykio versiją: „Komendantui Puzer von Mueller buvau pavedęs sulikviduoti raudonarmiečių kapą miesto centre. Tam darbui komendantas skyrė šeštadienį. Sugaudė krūvą šventiškai išsipusčiusių miesto gatvėmis slapdinėjančių ir nieko neveikiančių dabitų būrį. Davė jiems kastuvus, davė vežimą ir įsakė tuos nuo lietuvių gynusius lietuvišką miestą raudonarmiečius pervežti ir palaidoti Pajuostės dvaro pamiškėje. Nors labai nenoromis, bet „paraginti“ ponaičiai atliko darbą. Pasipylė į Kauną skundai komendantu, kad vertė dirbti tik šeštadienį švenčiančius, o nepaėmė nė vieno asmens, kuris ilsisi sekmadienį po visos savaitės sunkaus darbo. Iš Kauno kvosti atvažiavo ponas ministras be portfelio žydų reikalams [Jokūbas Vygodskis – *aut. past.*]. Von Mueller paskambino man telefonu ir pranešė apie tą triukšmą. Įsakiau, kad pasakytų ponui ministrui, jog jis atvyko į karinių operacijų zoną be karinės vadovybės leidimo ir tegul kuo skubiausiai išsidangina arba bus sulaikytas kaip subversyvus elementas. Ponas ministras, rodos, pėsčias išskubėjo iš Panevėžio.“⁵⁷ Vyriausybės inicijuotas tyrimas nustatė, kad miesto užėmimo metu buvo duotas leidimas be teismo susidoroti su visais asmenimis, įtariamais bolševikine veikla. Tačiau pagrindiniais pogromo iniciatoriais tyrimo išvadose buvo nurodyti vokiečių karo komendantas E. Puzeris von Muelleris ir vietinės milicijos vadas Liukanskis⁵⁸. Informacija apie šį įvykį pasiekė Taikos konferencijoje susirinkusius diplomatus, kurių dalis buvo linkusi incidentą vertinti kaip ypač brutalų nusikaltimą. Mykolo Šleževičiaus vadovaujama vyriausybė buvo priversta reaguoti – 1919 m. birželio 18 d. „Vyriausybės žiniuose“ buvo publikuotas atsišaukimas „Lietuvos piliečiai“, kuriame išpuolių Panevėžyje kaltininkai ganėtinai aptakiomis formuluotėmis įvardyti „Lietuvos valstybės ir Lietuvos kariuomenės vardo teršėjais, siekiančiais sumenkinti Lietuvos valstybės statusą Anglijos, Amerikos ir Prancūzijos akyse ir tokiu būdu su-

⁵⁶ BENDIKAITĖ, Eglė. „Lai kalba žygiai ir faktai“: Panevėžio krašto žydai Nepriklausomybės kovose. In *Iš Panevėžio praeities: Lietuvos nepriklausomybės gynėjai ir puoselėtojai*. Sud. Donatas PILKAUSKAS, Zita PIKELYTĖ. Vilnius, 2018, p. 72–73.

⁵⁷ GLOVACKIS-GRIGALIŪNAS, Vincas. *Atsiminimai*. D. II–III: *Lietuvoje; Demokratijos sukuriuose*. Vilnius, 2017, p. 66.

⁵⁸ BALKELIS, T. Op. cit., p. 224–225.

trikdyti tarptautinį Lietuvos pripažinimą⁵⁹. Tokia incidento prielaidų įvertinimo fabula leidžia numanyti, kad Lietuvos vyriausybė teikė įvykiams Panevėžyje „dirbtinai inspirotų“ neramumų prasmę. Tokią nuostatą galimai patvirtina ir kita atsišaukime pateikta konstatacija: „Lietuvos Vyriausybė nepakęs, kad kas kurstytų vienus piliečius prieš kitus, kad plėštų vieni kitų turtą, vieni kitus niekintų, skautų, kaip kad, pavyzdžiui, neseniai buvo mėginta daryti ir dalimi daryta Panevėžyje.“⁶⁰ Nenorėdama bloginti santykių su karine vadovybe, Lietuvos vyriausybė nesiėmė Panevėžio incidento iniciatorių ir aktyviausių dalyvių nubaudimo priemonių. Lietuvos vyriausybės pastangos užglaistyti Panevėžio ekscesą Lietuvos žydų visuomenėje buvo priimtos labai kritiškai. 1920 m. sausio 5–12 d. Kaune vykusiame Lietuvos žydų bendruomenių suvažiavime buvo konstatuota, kad „tokį Vyriausybės atsinešimą į teisėtumą ir į žiaurius ekscesus, kurie gresia gyventojų žydų gyvybei, garbei ir turtui, suvažiavimas skaito visai neleistinu ir didžiausiu pavojum Lietuvos Valstybės kuriamajam darbui teisingumo pagrindais“⁶¹. Mažai abejotina, kad tokios nuotaikos galėjo daryti įtaką dalies Lietuvos žydų požiūriui į jos kariuomenę bei galimybes tapti jos kariais.

Panašus incidentas 1919 m. įvyko Kaišiadoryse, kai vieną šeštadienį (šabo dieną) Lietuvos kariai, negavę nusipirkti rūkalų, išplėšė žydų kolonialinių prekių krautuves ir patys jų pasiėmė⁶². Tų pačių metų liepos 10 d. apie 30 Ukmergės komendantūros kuopos kareivių apšaudė sionistų susirinkimą miesto teatre. Per šį incidentą vienas žmogus (Joselis Zaldafas) žuvo ir keli buvo sužeisti. Tyrimo metu nustatyta, kad šio nusikaltimo motyvu tapo vieno susirinkime kalbėjusio prelegento – Serebrovičiaus – pranešimas, kuriame susirinkimą stebėję kuopos kariai įžvelgė „neprielankų prie Lietuvos valdžios atsinešimą ir jos žygių kritiką“⁶³. Kaip teigta kaltinamajame akte, „kareiviai tuojuo nuėjo į kuopą, pranešė draugams ir viršilai, jog žydai rengia sukilimą prieš Lietuvii valdžią“⁶⁴. To užtekto, kad kareiviai kartu su viršila Aleksandru Vilavičiumi nubėgtų į iškilmų vietą ir pradėtų šaudyti. Šaudymas truko apie 20 min. ir buvo nutrauktas atvykus Ukmergės karo komendantui ir kitiems komendantūros karininkams. Netrukus buvo įvykdyta susirinkimo dalyvių ir renginio salės krata, tačiau jokių įkalčių nebuvo rasta. Smurtas atsinaujino naktį į liepos 11 d. – kareiviai puldinėjo miesto žydus, juos mušė ir atiminė-

⁵⁹ Lietuvos Piliečiai. *Vyriausybės žinios*, 1919-06-01, nr. 8, p. 2.

⁶⁰ Ibid., p. 2.

⁶¹ Lietuvos žydų bendruomenių suvažiavimo Kaune rezoliucija, 1920 m. sausio 5–12 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 12, l. 11.

⁶² VAREIKIS, Vygantas. Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*. Sud. Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2005, p. 161.

⁶³ Kaltinamasis aktas apie buv. Ukmergės Komendantūros kuopos viršilą Aleksandrą Vilavičių, kaltinamą Kar. įst. XXII kn. 141, 1 p. 144 ir 2 d. 145 str. str. In LIEKIS, Šarūnas; MILIAKOVA, Lidija; POLONSKY, Antony. *Prievarta prieš žydus buvusiose Lietuvos-Lenkijos žemėse 1919 m.* In *Kai ksenofobija virsta prievarta...*, p. 246–248.

⁶⁴ Ibid., p. 246.

jo pinigus⁶⁵. Po šio įvykio Lietuvos kariuomenės vadovybė ėmėsi ryžtingiau persekioti konflikto iniciatorius (dalis kaltininkų buvo nubausta).

Konflikto būta ir 1920 m. rugpjūčio 12 d., kai iš Biržų apskrityje mobilizuotų Lietuvos kariuomenės karių susiorganizavusi grupė apiplėšė devynias Vabalninko žydų krautuves ir vieną užėigą, „išnešdami arba dalinai sunaikindami įvairių prekių ir produktų“ už bendrą 233 312 auksinų sumą (buvo skelbta ir apie krautuvių bei „kelnorės“ savininkų ir darbuotojų sumušimą)⁶⁶. „Aplinkinių miestelių žydai, iš dalies Biržų mieste, labai bijo, kad nepasikartotų panašūs nuotyčiai, kadangi čia laukiamas naujokų šaukimas“⁶⁷, – pažymėjo Žydų reikalų ministerijos sekretorius R. Alperovičius.

1921 m. kovo mėn. Lietuvos kariuomenės kariai tapo konflikto su žydų bendruomenė dalyviais Kėdainiuose. Šio miesto žydų bendruomenės tarybos įgaliotinio teigimu, „vieną kovo šeštadienį prie miesto sinagogos susirinkę lietuvių kariai išdaužė jos langus, o po to pradėjo lazdomis, buožėmis ir akmenimis mušti iš jos išbėgusius žmones. Vėliau smurtautojai pasklido po miestą ir puldinėjo ir mušė visus sutiktus žydus“⁶⁸. Kėdainių žydų bendruomenės taryba kreipėsi į miesto karo komendantą kpt. Žvynį, tačiau pastarajam smurtavimą pavyko sustabdyti tik pirmadienio popietę. Smurtautojai veržėsi į gyventojų namus ir grobė jų turtą. Įvykio liudininkų tvirtinimu, buvo užpulta net laidotuvių procesija⁶⁹. Po šių ekscesų Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva buvo organizuotas tyrimas konflikto faktinėms aplinkybėms nustatyti ir kaltininkams išsiaiškinti. Tyrimas konstatavo, kad pagrindo kaltinti Lietuvos kariuomenės karius nebūta, nes „žydai tarp savęs darė peštynes, o paskui suvertė kaltę ant kareivių“⁷⁰. Vienas informacijos tyrimui teikėjų – Krašto apsaugos ministerijos I Raitelių divizijos Kėdainių pulko I eskadrono vadas kpt. Šileris tvirtino: „iš skundos matyti, kad Kėdainiuose padarytas tikras žydų pogromas: sinagoga sudaužyta, daug žydų užmuštų ir nukentėjusių, bet aš nuvykęs į Kėdainius sinagogą radau sveiką, o užklausti vietiniai žmonės pasakė, kad nieko nežino ir negirdėjo apie panašius atsitikimus“⁷¹. Tačiau atlikus pakartotinę tyrimą, Krašto apsaugos ministras Jonas Šimkus 1921 m. lapkričio mėn. pripažino, kad „Kėdainiuose ir kai kuriuose kituose miesteliuose ekscesų objektas buvo piliečiai žydai“, vis dėlto pabrėždamas, jog „nepasitvirtino ta aplinkybė, kad Kėdainių įvykiai su piliečiais žydais turėtų nors nacionalinio ar politinio pamato, nes nuo kareivių nu-

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Telegramos apie 1920 m. rugpjūčio 12 d. įvykius Vabalninke Žydų reikalų ministerijai nuorašas, 1920 m. rugpjūčio 14 d. LCVA, 923, ap. 1, b. 117, l. 41–44.

⁶⁷ Ibid., l. 44.

⁶⁸ Kėdainių žydų bendruomenės tarybos įgaliotinio prašymas Krašto apsaugos ministrui, 1921 m. kovo 23 d. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 211, l. 1–1 ap.

⁶⁹ Ibid., l. 1–1 ap.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Krašto apsaugos ministerijos I Raitelių divizijos Kėdainių pulko I eskadrono vado kpt. Šilerio pareiškimas, 1921 m. balandžio 5 d. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 211, l. 8.

kentėjo ne tik žydai, bet ir krikščionys⁷². Jo konstatavimu, smurtas prieš žydus buvo „tik keletas atskirų debošų ir skandalų, bet joku būdu ne organizuotas žydų piliečių persekiojimas“⁷³. Ministro manymu, prievartos išpuoliai kilo „tuo metu dėl didelės karininkų stokos ir išmėtyto kavalerijos pulko padėjimo“⁷⁴.

Perteiktos galimos incidentų aplinkybės, jų juridinio interpretavimo ir vertinimų viešajame diskurse tendencijos galėjo skatinti kontroversiškas Lietuvos žydų visuomenės nuostatas lietuvių kariuomenės atžvilgiu. Tai leidžia kelti teorinę prielaidą, kad 1919–1921 m. (į)vykusių susidūrimų su lietuvių kariais pagrindu Lietuvos žydų visuomenėje galėjo stiprėti intencijos (l. Šapiro refleksijos apie „instinktyvų pavojų“ pagrindu) vertinti Lietuvos kariuomenę kaip „vidinę grėsmę“, kurias ilgainiui nustelbė Lietuvos žydų viešojoje terpėje sparčiai paplitę vaizdiniai apie Lenkijos kariuomenės smurtines veikas prieš Vilnijos žydų bendruomenes ir tokių nusikaltimų „administraciškai organizuotą“ (sankcionuotą politinės valdžios ir įgyvendintą karinių struktūrų vadovybės) pobūdį. Tokios nuotaikos vertė dalį Lietuvos žydų dvejoti ir rinktis iš kelių galimybių: prisidėti prie lietuvių kariuomenės, demonstruoti lojalumą jos atžvilgiu (vengiant galimų ekscesų iš jos, kaip „eventualaus prievartos faktoriaus“, pusės) arba laikytis „neutralumo“ (ignoravimo, mobilizacijos vengimo, užslėpto sabotavimo) pozicijos. Kita vertus, ne mažiau svarbu pabrėžti, kad tokiomis sudėtingomis aplinkybėmis dalies litvakų apsisprendimą stoti į Lietuvos (lietuvių) kariuomenę galėjo nulemti tai, kad Lietuvos politinė valdžia ir kariuomenės vadovybė nedemonstravo atvirų (instituciškai organizuotų) antisemitinių nuostatų.

„Bendras likimas mus riša“⁷⁵: patriotizmas ar racionalumas?

Žydų dalyvavimo Nepriklausomybės kovose mastas, kaip šios tautinės grupės lojalumo Lietuvai (ir lietuviams) klausimo dalis, lietuvių ir žydų politinių bei intelektualinių sluoksnių dėmesio centre atsidūrė jau 1924 m. – lietuvių ir žydų politinių santykių krizės (ypač Žydų reikalų ministerijos ir Žydų tautos tarybos įgaliojimų apribojimo ir šios institucijos galutinio panaikinimo) laikotarpiu. Santykių įtampai pasiekus kraštutines („iškabų teplojimo“ ir kitų veikų, turėjusių tikslą sustiprinti nuostatas apie žydus kaip valstybei ir joje vyraujančiam etnosui „nelojalią“ tautinę grupę⁷⁶) formas, buvo pradėtas kelti ir žydų dalyvavimo Lietuvos Nepriklausomybės kovose „tikrojo masto“

⁷² Krašto apsaugos ministro Jono Šimkaus raštas Ministrui pirmininkui, 1921 m. lapkričio 28 d. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 211, l. 12.

⁷³ Ibid., l. 12.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ SIDABRINIS, J. Bendras likimas mus riša. Pasikalbėjimas su adv. Goldbergu žydų – lietuvių santykių reikalu. *Apžvalga*, 1935-09-08, nr. 13, p. 1, 8.

⁷⁶ TRUSKA, L. Op. cit., p. 83.

klausimas. Pirmasis tokios tendencijos ženklas buvo viename 1924 m. „Ryto“ numerių pasirodęs apžvalgininko, pasirašiusio Lelionio pseudonimu, straipsnis „Lietuva ir žydai“. Jame Lelionis pateikė tokius argumentus: „nesuspėjus dar visiems susirinkti Lietuvon ir pradėti valstybės kūrimą, jau vėl mus puolė priešai, – pirma lenkai Vilniuj, paskui bolševikai. Piliečiai lietuviai, išgirdę apie pavojų tėvynei, pasipylė iš miestų, miestelių, sodžių, kas pėsti, kas raiti savanoriais. Tėvai leido apverkdami savo vaikus ir laimino juos kovai su apnikusiais Lietuvą priešais. Mūsų kariuomenės eilės augte augo ne dienomis, bet valandomis. O kas nekariautų, tai valstybės kūrimo darbo ėjo dirbtų. Kiek gi žydų stojo kariuomenėn savanorių (kiek jų galvas padėjo už Lietuvos laisvę?), lai pasako bejausmis mūsų kariuomenės generalinio štabo archyvas“⁷⁷, – akcentavo Lelionis. Jo iššūkį priėmė vienas sionistinės pakraipos laikraščio „Mūsų garsas“ korespondentų Talkūnas (taip pat pseudonimas), pateikdamas tokius teiginius: „Pas mane nėra statistikos, kiek piliečių iš 2 milijonų lietuvių stojo savanoriais, taip pat nėra statistikos, kiek stojo savanoriais iš tų 30–40 tūkstančių žydų, kurie buvo Lietuvoje tuomet (1919 m.). Bet jeigu mes norime dorai priėti prie šio klausimo, tai reikėtų stebėtis ne tuo, jog maža buvo savanorių žydų, bet tuo, jog jų atsirado bent vienas. Juk tat tai buvo tame Lietuvos valstybingumo laikotarpy, kuomet žydus gaudydavo ir mušdavo, juk tai buvo Panevėžio ekscesų metu. Ir jeigu Jūs visgi norite žinoti, kiek žydų savo galvas padėjo už Lietuvos nepriklausomybę, tai nueikite, meldžiamieji, sinagogon, esančion Ožėškienės g-vėj, ir suskaitykite juos ten marmoro lentoj, kurioj žydai amžinai atminčiai užrašė jų vardus. Paklauskite jaunuolius, atidavusius karo tarnybai 2–3 geriausius savo gyvenimo metus, kaip į juos tuomet žiūrėjo kareivinėse jųjų draugai ir vyresnybė. Paklauskite, ką pergyveno tie savanoriai žydai, kurie, ištarnavę 2–3 metus Lietuvos kariuomenėj, kaip tik jiems pasiliosavus iš kariuomenės buvo ištremti iš Lietuvos kaip svetimšaliai...“⁷⁸ Ši polemika leidžia formuluoti kelias tyrimui svarbias įžvalgas. Pirma, žydų dalyvavimo Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovose klausimas tapo politinės kovos dėl skirtingų tautinių grupių padėties valstybėje argumentacijos (remiantis principu, kad „didesnių teisių nusipelnė tie, kurie kovų laikotarpiu daugiausia aukojosi“) elementu. Ypač svarbus šio disputo aspektas buvo lietuvių ir žydų dalyvavimo Nepriklausomybės kovose „proporcijų“ klausimas. 1924 m. Lietuvos karo mokslo ir istorijos žurnalo „Mūsų žinynas“ duomenimis, 1921 m. pašauktų į karinę tarnybą lietuvių buvo 86,74 proc., žydų – 5,40 proc., tuo tarpu 1922 m. lietuvių – 85,49 proc., žydų – 7,68 proc.⁷⁹ (kitais duomenimis, 7,12 proc.⁸⁰). Tai sudarė prielaidas teigti, kad žydų karių, pašauktų į karinę tarnybą 1922 m., nuošimtis susigretino su 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų

⁷⁷ LELIONIS. Lietuva ir žydai. *Rytas*, 1924-02-07, nr. 32 (43), p. 4.

⁷⁸ TALKŪNAS. Ar esama pas mus antisemitizmo? *Mūsų garsas*, 1924-01-22, nr. 1, p. 2, 3.

⁷⁹ 1922 metų naujokų išsilavinimas. *Mūsų žinynas*, 1924, nr. 17, p. 412–421.

⁸⁰ STATKUS, Vytenis. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940*. Chicago, 1986, p. 446.

surašymo metu užfiksuotu žydų tautybės (ir tikybos) gyventojų dalimi (7,6 proc.)⁸¹. Tai buvo svarus argumentas, leidęs žydų bendruomenės politiniams lyderiams parodyti dalies lietuvių politikų ir visuomenės veikėjų žydams inkriminuojamo vengimo tarnauti Lietuvos kariuomenėje (taip pat ir kaltinimų neloyalumu) nepagrįstumą⁸². Ginčas buvo baigtas „Mūsų žinyne“ pateikta visoms disputo pusėms priimtina konsultacija, kad „bendras naujokų žydų skaičiaus padidėjimas yra surištas su pritraukimu tarnybon ir tokių elementų, kurie anksčiau karo tarnybon traukiami nebuvo“⁸³. Antra, aptarta polemika išryškino nuostatas, kurias sąlyginai galima įvardyti psichologinių ir socialinių motyvų vektoriais, nes: 1) nuostatos, pabrėžusios žydų bendruomenių krizę Nepriklausomybės kovų laikotarpiu (didžioji dalis Lietuvos žydų bendruomenių prarado turėtas ekonomines ir socialines pozicijas jau Didžiojo karo metais), formavo sampratą apie sunkiai įveikiamus socialinius ir moralinius barjerus, kuriuos daliai žydų reikėjo peržengti apsisprendžiant stoti į Lietuvos (lietuvių) kariuomenę; 2) nuostatos, pabrėžusios savanoriais (taip pat ir šauktiniais kariais) tapusių žydų aspiracijas tapti visaverte Lietuvos (lietuvių) visuomenės dalimi, apeliavo ne tik į socialinius („būti lygiems su lietuviais“), bet ir į politinius („bendrai iškovotos politinės laisvės“) reikšminio turinio motyvus. Pažymėtina, kad įvardytos motyvų intonacijos ilgainiui kartojosi daugelyje Lietuvos Nepriklausomybės kovose dalyvavusių žydų karių liudijimų. Tai sudarė galimybes susiformuoti oficialioms versijoms tik apie patriotinėmis ir pilietinėmis nuostatomis (pa)grįstus žydų karių motyvus.

Vienai tokių motyvų versijų galima priskirti tiek tarpukario Lietuvos publicistikoje apie Nepriklausomybės kovas, tiek ir juos aktualizuojančioje šiandieninėje istoriografijoje⁸⁴ jau ne kartą naudotą Lietuvos kariuomenėje tarnavusio eilinio Iciko-Mejerio Šneiderio prisiminimų, fiksuotų 1937 m., fragmentą: „kariuomenėn įstojau niekieno neraginas, tik savo noru. Mano stojimui buvo kiek priešingas tėvas, nes jis vos buvo grįžęs iš Didžiojo karo. Jis man papasakojo daug baisenybių iš kareivių gyvenimo karo metu. Bet tas jo pasakojimas manęs neatgrasė. [...] Prieš stodamas savanoriu, dar buvau nuvykęs pas pažįstamą ūkininką Domą Juškį Rutkiškių kaime, Eržvilko val., pasitarti. – Stok, bičiuli, – sako man Juškys. – Juk pats žinai, kad mano du sūnūs tarnauja savanoriais. Stojimui pritarė ir jo žmona“⁸⁵. Ši prisiminimų sekvencija, be abejonės, atitiko tarpukario laikotarpiu labiausiai priimtą žydo tapimo Lietuvos (lietuvių) kariuomenės savanoriu versiją: Icikas Šneideris tapo Lietuvos kariuomenės kariu pasipriešindamas tėvo valiai (taigi, įveikdamas tradicionalistinį-socialinį (paklusimo tėvui) bei Didžiojo karo patirties (psichologinio atgrasymo) barjerus) ir (pa)sekdamas „geruoju“ – lietuvių ūkininko sūnų – pavyzdžiu. Pažymėtina, kad tokia

⁸¹ Šie duomenys iš esmės sutampa su šiandieninių tyrimų rezultatais: VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai...

⁸² Vienos legendos galas. *Mūsų garsas*, 1924-05-12, nr. 5 (7), p. 1.

⁸³ 1922 metų naujokų išsilavinimas. *Mūsų žinynas*, 1924, nr. 17, p. 413.

⁸⁴ Pvz., BALKELIS, T. Op. cit., p. 147.

⁸⁵ ŠNEIDERIS, Icikas Mejeris. Tarnavau savo tėvynei Lietuvai. In *Savanorių žygiai...*, p. 167–168.

motyvacinė fabula iš esmės buvo orientuota į lietuviškajame diskurse įsitvirtinusias reprezentacijas apie savanorius karius kaip tautiškumo ir patriotizmo idealą.

Tačiau būta ir ne mažiau iškalbingų refleksijų. Viena tokių buvo Žydų, kovojusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos steigėjo Izaoko Šapiro 1936 m. pateikta Lietuvos kariuomenės karių žydų motyvų analizė. „Dalis mūsų [žydų] jaunuo-
menės, instinktyviai pajutusi naująjį pavojų ir jo liūdnus padarinius, stojo savanoriais į tėvynės gynėjų eiles, į kovą dėl laisvos nepriklausomos Lietuvos“, – tvirtino I. Šapiro, pabrėždamas, kad „bendros mūsų kančios ir kovos, mūsų geriausieji metai, paa-
koti tėvynei, pradėjo tada pinti pirmąsias mūsų glaudaus saito grandis“⁸⁶. Galima pastebėti, kad šiame teiginyje užfiksuotos esminės („etaloninės“) motyvų sampratos: 1) Lietuvos reflektavimas *tėvynės* reikšme ir Lietuvos, kaip *tėvynės*, nepriklausomybės imperatyvas, pavojaus valstybės suverenitetui suvokimas ir eventualių tokios grės-
mės padarinių įžvelgimas bei glaudžių ryšių su lietuviais užmezgimo siekinys (tokio reikšminio turinio motyvus galima kvalifikuoti kaip *politinius*); 2) bendros kančios ir kovos bei „mūsų geriausiųjų (produktyviausių) metų“ (kaip aukos) ir savanorystės (kaip ne tik aktyvaus veikimo, bet ir socialiai angažuoto veiksmo) principo pabrė-
žimas (tokio reikšminio turinio motyvus reikėtų priskirti *socialiniams*); 3) „instinkty-
vaus“ pavojaus akcentas, kuris neabejotinai aktualizavo 1919–1921 m. Lietuvos žydų terpėje sustiprėjusią pogromų baimės atmosferą, kurią paskatino ne tik įvardytu pe-
riodu susiklostę įvykiai Lenkijoje bei jos kariuomenės užimtose Lietuvos srityse, bet ir ekscesai kai kuriose lietuvių kariuomenės kontroliuotose vietovėse.

Kita vertus, įdėmiau įsiskaičius į Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovose dalyva-
vusių žydų karių prisiminimus, nesudėtinga pastebėti, kad juose kaip ne mažiau svar-
būs nei patriotiniai motyvai neretai pabrėžiami geresnių „moralinių“ (psichologinių)
tarnybos Lietuvos kariuomenėje sąlygų aspektai. Šiuo atveju galima remtis atsargos
lt. Moisiejaus Bregšteino atsiminimų, publikuotų 1934 m., fragmentu: „nenoromis
imu lyginti praeitį [t. y. tarnybą Rusijos kariuomenėje – *aut. past.*] su dabartimi [t. y.
tarnyba Lietuvos karinėse pajėgose – *aut. past.*]. [...] Atsimenu skriaudas, kurias teko
pakelti net patiems kareiviams vien dėl to, kad jie nepriklausė valdančiai tautybei.
[...] Atvykęs į [Lietuvos kariuomenės – *aut. past.*] štabą, prisistačiau pulko vadui. Adju-
tantas parodė man mano kambarį ir klubą. Tiesą sakant, aš gerokai jaudinausi, kai
man pirmą kartą teko susidurti su Lietuvos kariuomenės karininkais. Didžioji jų dau-
guma tarnavo Rusijoje, kur žydų karininkų tepasirodė po Vasario revoliucijos. Tačiau
mano baimė pasirodė visiškai be pagrindo. Nei pirmomis dienomis Lietuvos kariuo-
menėje, nei per visą mano tolesnę tarnybą Lietuvos kariuomenės karininkų korpuse
man neteko patirti nei iš tarnybos draugų, nei iš viršininkų bet kokio nedraugiškumo
dėl mano tautybės“⁸⁷. Panašios intonacijos pastebimos ir karo mediko, Klaipėdos

⁸⁶ ŠAPIRO, Izaokas. Įvykdytas idealas. *Apžvalga*, 1936-06-14, nr. 23 (49), p. 1.

⁸⁷ BREGŠTEINAS, Moisejus. Mano pirmosios dienos Lietuvos kariuomenėje. In *Skydas...*, p. 15.

operacijos („Klaipėdos sukilimo“) dalyvio dr. Abraomo Alperno atsiminimuose: „Bendras visų jaučiamas tikslas, sutartinga nuotaika telkė glaudė mus tada į vieną kolektyvą, į vieną dermingą šeimą, kurioje nebuvo net užsimenama apie piliečių skirtumą tikybos ar tautybėmis. Ir buvo taip malonu jaustis esant lygiam dalyviui kovos dėl Tėvynės išlaisvinimo. Visi lygiai tada dėjo aukas ant Jos laisvės ir nepriklausomybės aukuro.“⁸⁸ „Di idiše štime“ redaktorius Rubinas Rubinšteinas 1935 m. teigė: „Mes, Lietuvos žydai, esame glaudžiai susiję su Lietuvos kariuomene. Jau pirmų kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės metu, kai kariuomenės pajėgos rėmėsi savanorių kadrais, į pirmą kariškų organizatorių šūkį atsiliepė ir žydų jaunuomenė. Žydų jaunuoliai dešimtimis ir šimtais ėjo su lietuviais į kovos lauką, kartu kentė, kamavosi, vargo apkasuose, liejo savo kraują, žiūrėjo mirčiai į akis, aukojo savo gyvybę.“⁸⁹ Jo nuomone, toks „natūralus žydų patriotizmas“ buvo nulemtas dalies žydų karių tarnybos carinės Rusijos kariuomenėje patirties: „rusų caristinę kariuomenę žydai niekuomet „nesirgo“ meile „tėveliui komandirui“, kuris buvo jiems „patėvis“. Žydų kareivis rusų kariuomenę buvo baisiai morališkai kankinamas. [...] žydai buvo visaip persekiojami, o tik jis, žydų kareivis, turėjo privilegiją mirti už „tėvynę“. [...] Jaunojo lietuviškos kariuomenės jis pasijuto esąs kaip namie. Jis visų pirma žinojo, kad ši kariuomenė eina ginti teisingo dalyko, kovoja dėl nuosavo stogo ties galva. Antra, jis žinojo, kad lietuviai žiūri į jį ir jo tėvus bei brolius kaip į lygius savus žmones“⁹⁰.

Tačiau pažymėtina ir tai, kad žydų viešojoje terpėje požiūris į lietuvių kariuomenę ne visuomet buvo toks palankus. Buvusio Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro Rapolo Skipičio teigimu, Kauno žydai, reaguodami į miesto gatvėmis žygiuojančius lietuvių savanorius, pastaruosius ne be ironijos pašiepdavo: „Žiūrėkit, šitie klumpėmis apsiavę kaimo bernai sumuš didelės Rusijos kariuomenę! Kaunas buvo Rusijos miestu ir bus.“⁹¹ Panašias dalies žydų visuomenės reakcijas 1925 m. perteikė ir vienas kovų su bolševikais veteranų, pasidalindamas tokiu savo prisiminimų epizodu: „1919 m. vasaris. Mariampolė. Švenčiam pirmas Lietuvos nepriklausomybės sukaktuves. Kareiviai nuo bažnyčios rikiuojasi špaleriais. Žydukai juokiasi ir, rodydami pirštais į mūsų kareivius, sako: „zei, zei, klumpės!“ Juokiasi ir vokiečiai. Nesijuokia tik patys „klumpės“, nes jie jau su šautuvais ir „tarnybą“ eina. Prasideda paradas. Minios entuziazmas kuo didžiausias. Kareiviai laiko aukštai galvas. Jau nebesijuokia nei vokiečiai, nei žydai.“⁹²

Manytina, minėtas reakcijas galėjo nulemti ir objektyvūs, ir subjektyvūs veiksniai. Jau minėto R. Skipičio duomenimis, Sovietinės Rusijos karinėms pajėgoms veržiantis į

⁸⁸ ALPERNAS, Abraomas. Į Klaipėdą. In *Skydas...*, p. 16.

⁸⁹ RUBINŠTEINAS, Rubinas. Saugokime visuomenę ir kariuomenę! *Apžvalga*, 1935-06-16, nr. 1, p. 1.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ SKIPITIS, R. Op. cit., p. 60.

⁹² Senas karys. Mūsų visuomenė ir kariuomenė kelių dokumentų bei faktų šviesoje. *Kardas*, 1921, nr. 7, p. 2.

Lietuvą, Rusijoje tebegyveno apie 80 000 Lietuvos žydų, iš Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijų pasitraukusių arba imperinės Rusijos kariuomenės išvarytų 1915 m. (jo teigimu, bendras į Rusijos gilumą iš minėtų gubernijų pasitraukusių ir išvarytų žydų skaičius galėjo siekti 160 000)⁹³. Dalis jų (apie 35 000) į Lietuvą sugrįžo 1918–1919 m. (Lietuvos kariuomenės kovų su Raudonąja armija laikotarpiu), 1920–1921 m. (kovų su Lenkijos kariuomene laikotarpiu) parvyko dar apie 45 000⁹⁴. Rusijoje likę Lietuvos žydai buvo užklupti 1917 m. Vasario revoliucijos įvykių, bolševikų perversmo, pilietinio karo, „raudonojo“ ir „baltojo“ terorų. Tokia Rusijoje likusių giminaičių ir artimųjų padėtis didino atsargumo jausenas Lietuvos žydų terpėje ir ribojo galimybes masiškiau įsitraukti į Nepriklausomybės kovas Lietuvoje jų pirmojoje fazėje, viena vertus, vengiant teroro iš įsiveržusios Raudonosios armijos pusės, antra vertus, bijant savo aktyviais veiksmais paskatinti bolševikų režimo represijas prieš artimuosius, likusius Rusijoje arba atsidūrusius bolševikų kariuomenės okupuotose teritorijose. Tokias dvejones skatino ir aktyvi Sovietų Rusijos propaganda. Kaip 1921 m. pažymėjo mjr. Julius Čaplikas, „užimtame Lietuvos plote bolševikai, sužinoję šeimynas, iš kurių kas nors yra išėjęs Lietuvos kariuomenėn, žiauriai persekiavo ir skelbdavo, kad persekios ir baus tuos, kurie dabar tarnauja lietuvių kariuomenėje [...]. Bolševikų agitacija atsiliepė į kariuomenės kūrimą, nes savanorių ėjo mažiau, ir kai kurie silpnesnės dvasios tarnaujantieji kariuomenėje bėgo į namus“⁹⁵. Petro Rusecko tvirtinimu, „kaip tik tuo metu [1919 m. lapkričio pab. – gruodžio pr. – *aut. past.*] Vilniuje ir, be abejo, kitur pasirodė patys bjaurieji bolševikų lapeliai. Juose bolševikų neapykanta bei kerštas buvo nukreipti ypač prieš Lietuvos kariuomenės karininkus, kuriuos buvo žadama be pasigailėjimo išžudyti“⁹⁶. Tuo labiau, kaip liudija anksčiau perteiktos dalies žydų visuomenės reakcijos, 1919 m. lietuvių kariuomenė dar neatrodė kaip

⁹³ R. Skipičio teigimu, didžiausiu į Lietuvą negrįžusiųjų nuošimčiu išsiskyrė žydų ir rusų grupės (1915 m. pasitraukė apie 90 000, 1918–1919 m. grįžo apie 35 000, 1920–1921 m. – apie 45 000, negrįžo apie 55 000). Jo nuomone, likę Sovietų Rusijoje Lietuvos žydai ir rusai „prisitaikė prie bolševikiškos santvarkos ir nebeužsėdėjo grįžti į Lietuvą“, kita vertus, „po karo ir perversmų Rusijoje ir žydai ne visi sugebėjo prisitaikyti prie bolševikų santvarkos“, jie „visokiais būdais veržėsi iš Sovietų Rusijos“, žr. SKIPITIS, R. Op. cit., p. 265–266. Dėl R. Skipičio minimų skaičių patikimumo plg. SAFRONOVAS, Vasilijus; JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAREIKIS, Vygas; VITKUS, Hektoras. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018, p. 49–52.

⁹⁴ SKIPITIS, R. Op. cit., p. 265. Dalis į Lietuvos kariuomenę šauktųjų sugrįžusių žydų vengė tarnybos. Tai galėjo lemti ne tik abejojimo „lietuvių valstybe“ nuostatos, bet ir karinės tarnybos carinės Rusijos kariuomenėje iki Didžiojo karo ir jo metu patirtis. Istoriko Semiono Goldino skaičiavimais, 1914–1917 m. į Rusijos kariuomenę buvo mobilizuota ne mažiau kaip 400 tūkst. žydų, kurių dalį sudarė ir žydai iš vakarinių imperijos gubernijų (GOL'DIN, Semen. *Russkaia armia i evrei 1914–1917*. Moskva, 2018, s. 14–16). Rusijos karinė vadovybė nepasitikėjo žydais ir ribojo jų karinės karjeros galimybes. Didžiojo karo metais Rusijos armijoje bujojo antijudėjiniai (religiniai) prietariai ir antisemitinės nuostatos, beveik nepakitusios nuo *kantonistų* (žydų rekrutų ėmimo) sistemos, praktikuotos 1827–1856 m., laikų. Todėl dalis į Lietuvą grįžusių Didžiojo karo veteranų (ypač buvusių eilinių karių) žydų nerodė didelio entuziazmo eiti į Lietuvos kariuomenę ir kovoti dėl šalies, kurios politinės perspektyvos atrodė labai miglotos. Dėl įvardytų priežasčių į Lietuvos kariuomenę įstoję žydai lietuvių karininkijos ir eilinių karių terpėje buvo vertinami kaip „išskirtinis atvejis“.

⁹⁵ ČAPLIKAS, Julius. Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai (1 p. D.L.K. Gedimino pulko istorijos bruožai). *Mūsų žinybas*, 1921, nr. 2, p. 78–86.

⁹⁶ RUSECKAS, Petras. Kariuomenės kūrimas ir karai. In *Savanorių žygiai...*, p. 12.

jėga, galinti užkardyti sovietinio režimo prievartos ir Raudonosios armijos savivalės grėsmę. Kita vertus, neatmestina, kad daliai žydų tautybės karių patekimas į Lietuvos kariuomenę buvo galimybė išvengti Raudonosios armijos savivalės ir sovietų režimo administracijos pasekmių, tokių kaip revkomų (revoliucinių komitetų) sankcionuotos rekvizicijos (didžiąją jų dalį tekdavo sumokėti miestų ir miestelių žydams prekybininkams), turto grobstymas, asmeninių sąskaitų suvedinėjimas (neretai dalyvaujant suirute besinaudojančiais vietiniais gyventojais) bei mobilizacija į Raudonąją armiją⁹⁷. Turima istoriografinė medžiaga leidžia teigti, kad tokios aplinkybės motyvavo dalį žydų bendruomenių narių savarankiškai organizuotis į „partizanų“ būrius, nors šis procesas nepasižymėjo masiškumu.

Pirma, disponuojami šaltiniai kol kas nesudaro prielaidų tvirtinti, kad Nepriklausomybės kovų laikotarpiu didžioji Lietuvoje gyvenusių žydų dalis besąlygiškai pasitikėjo lietuvių kariuomene. Ne tik Lietuvos kariuomenės vadovybės pozicija, bet ir įtempti lietuvių ir žydų politinių sluoksnių santykiai bei 1919–1921 m. laikotarpiu Panevėžyje, Ukmergėje, Vabalninke ir Kėdainiuose dėl įvairių priežasčių kilę lietuvių karių ir žydų bendruomenių konfliktai trukdė formuotis didesniai prielankumui Lietuvos (lietuvių) kariuomenės atžvilgiu bei atsirasti tvarioms paskatoms ją visuotinai remti ne tik karinėmis, bet ir kitomis veiklomis (išskyrus pavienius individualios iniciatyvos atvejus). Galima konstatuoti, kad dalies žydų dalyvavimo Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovose motyvams didesnę įtaką darė stimulai, suformuoti viešajame diskurse cirkuliavusių nuostatų apie Lenkijos karinių pajėgų smurto prieš žydus masiškumą ir Lietuvos karių smurtinių veikų žydų atžvilgiu „epizodiškumą“ bei sporadinį pobūdį. Grėsmė iš Lenkijos Lietuvos dalyje Lietuvos žydų visuomenės galėjo būti suvokiama kaip valstybiniu lygiu organizuota „pogromų politika“, tuo tarpu lietuvių karių sukelti konfliktai su atskiromis žydų bendruomenėmis neturėjo „valstybiškai sankcionuoto“ smurto prieš išskirtą tautinę grupę pobūdžio. Reikšminga buvo ir tai, kad Lietuvos politinė valdžia ir kariuomenės vadovybė nedemonstravo antisemitinės politikos intencijų. Dėl minėtų priežasčių daliai litvakų sprendimas įsitraukti į Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovas atrodė priimtinas.

Antra, Nepriklausomybės kovų laikotarpiu ne tik sprendėsi Lietuvos, kaip suverenos valstybės, išlikimo klausimas, bet ir mezgėsi santykių tarp šalyje dominavusių lietuvių ir mažumos pozicijose atsidūrusios žydų tautinės grupės pagrindai. Todėl dalies žydų dalyvavimo Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovose motyvai iš esmės ref-

⁹⁷ BENDIKAITĖ, E. „Lai kalba žygiai ir faktai“..., p. 66.

lektavo ne tik asmeniškai motyvuotų apsisprendimų (kurių neįmanoma nustatyti) paskatas, bet ir litvakų visuomenės laviravimo lietuvių ir savo politinių (pilietinių bei socialinių) aspiracijų sąveikos lauke strategijas. Žydų karių dalyvavimo Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės kovose faktas galėjo būti atrama legitimuojant žydų visuomenės egalitarinius siekius lietuvių valstybės socialinėje struktūroje ir politiniame gyvenime (neatsitiktinai žydų karių dalyvavimo Nepriklausomybės kovose klausimas buvo aktualizuotas diskusijų dėl žydų tautinės bendruomenės kontekste). Žydai kariai (ypač savanoriai) galėjo būti argumentas, tikintis parodyti siekiamo pariteto su dominuojančia visuomenės grupe pagrįstumą.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų keliai. Atmintis, tikėjimas, viltis*. Sud. Markas ATAMUKAS. Vilnius, 2018.
- BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius, 2019.
- BENDIKAITĖ, Eglė. „Lai kalba žygiai ir faktai“: Panevėžio krašto žydai Nepriklausomybės kovose. In *Iš Panevėžio praeities: Lietuvos nepriklausomybės gynėjai ir puoselėtojai*. Sud. Donatas PILKAUSKAS, Zita PIKELYTĖ. Vilnius, 2018, p. 64–83.
- BENDIKAITĖ, Eglė. The Zionist Priorities in the Struggle for Lite, 1916–1918. In *A Pragmatic Alliance: Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*. Ed. by Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Budapest, New York, pp. 159–180.
- BENDIKAITĖ, Eglė. Už garbę Lietuvos... *Radviliškio kraštas*, 2015, nr. 1, p. 18–23.
- FEL'DMAN, Dmitrii. K voprosu o proiavleniakh kollaboratsionizma evreiskogo naseleniia Rossii vo vremia Otechestvennoi voiny 1812 goda. In *Otechestvennaia voina 1812 goda: Istochniki. Pamiatniki. Problemy: Materialy XX mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, 5–7 sentiabria 2016 g.* Sost. Igor' KORNEEV. Moskva, 2018, s. 416–430.
- GOL'DIN, Semen. *Russkaia armia i evrei 1914–1917*. Moskva, 2018.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Vilnius, 2019.
- KLIER, John. Pogroms. In *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, © 2010, žiūrėta 2019-04-18, prieitis per internetą: <<https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>>.
- LEVIN, Vladimir; STALIŪNAS, Darius. *Lite žydiškuose mentaliniuose žemėlapiuose*. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 227–260.
- LIEKIS, Šarūnas. „A State within a State?“ *Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*. Vilnius, 2003.
- LIEKIS, Šarūnas; MILIAKOVA, Lidija; POLONSKY, Antony. Prievara prieš žydus buvusiose Lietuvos-Lenkijos žemėse 1919 m. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*. Sud. Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2005, p. 213–248.
- MASLOW, Abraham Harold. *Motivation and Personality*. New York, 1954.
- PACEVIČIUS, Paulius. *Lietuvos kariuomenės dezertyrai 1918–1940 m.* Magistro baigiamasis darbas. Kaunas, 2012.
- POLONSKY, Antony. *Žydai Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje*. Vilnius, 2015.
- SAFRONOVAS, Vasilijus; JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018.
- SILBER, Marcos. Lithuania? But Which? The Changing Political Attitude of the Jewish Political Elite in East Central Europe toward Emerging Lithuania, 1915–1919. In *A Pragmatic Alliance: Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*. Ed. by Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Budapest, New York, pp. 119–157.
- SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*. Vilnius, 1998.

- SUŽIEDĖLIS, Saulius. The Historical Sources for Antisemitism in Lithuania and Jewish-Lithuanian Relations during the 1930s. In *The Vanished World of Lithuanian Jews* (On the Boundary of Two Worlds, vol. 1). Ed. by Alvydas NIKŽENTAITIS, Stefan SCHREINER, Darius STALIŪNAS. Amsterdam, New York, NY, 2004, pp. 119–154.
- STALIŪNAS, Darius. Lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo epizodai XX a. pradžioje. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sud. Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS, Jurgita ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ. Vilnius, 2012, p. 271–82.
- STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius, 2009.
- STATKUS, Vytenis. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940*. Chicago, 1986.
- TAICAS, Geršonas. Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės rabinai kapelionai. *Beigelių krautuvėlė*, 2018, nr. 2, p. 14–16.
- TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius, 2005.
- TRUSKA, Liudas; VAREIKIS, Vyngantas. *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis = The Preconditions for the Holocaust: Anti-Semitism in Lithuania (Second Half of the 19th Century – June 1941)* (Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje = The Crimes of Totalitarian Regimes in Lithuania, t. 1). Vilnius, 2004.
- VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1918–1939 m. *Karo archyvas*, 2002, t. XVII, p. 144–180.
- VAIČENONIS, Jonas. Prisiekę Adonojo vardą: žydai Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenėje. *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 273–283.
- VAREIKIS, Vyngantas. Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*. Sud. Vladas SIRUTAVIČIUS, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2005, p. 157–180.
- VIKHNOVICH, Vsevolod. *2000 let vmeste: evrei Rossii*. Sankt-Peterburg, 2007.

JEWISH SOLDIERS IN THE LITHUANIAN WAR OF INDEPENDENCE (1919–1923): WHAT DO WE KNOW ABOUT THE REASONS BEHIND THEIR ENGAGEMENT?

Hektoras Vitkus

Summary

The involvement of Jewish soldiers in the wars of Lithuanian independence (1919–1923) is analysed in the article by setting two aims. The first is an attempt to find out the political motives of Jewish soldiers. The second is an analysis of the balance between the patriotic motives and the rational incentives of Jewish soldiers. The outcome motivates us to reconsider the sometimes over-romanticised attitudes ingrained in historiography.

The first section of the article, “Birger idn!” – Jewish soldiers in the field of political motives’, focuses on the first aim. This section shows that during the wars of independence, most Jews living in Lithuania did not trust the Lithuanian army. Incidents between Lithuanian soldiers and Jewish communities that took place in Panevėžys, Ukmergė, Vabalninkas and Kėdainiai in 1919–1921 only encouraged this attitude. Despite some individual initiatives, a number of Lithuanian Jewish communities distanced themselves from more

active support of the Lithuanian army. The strained relations between Lithuanian and Jewish political figures also complicated the Jewish determination to contribute to the Lithuanian army. In addition, there was no consensus among Lithuanian Jewish political groups about how to assess the prospects of the Lithuanian nation-state and the possibilities for its army. The first section of the article states that the above-mentioned political (non)motivating conditions, followed by Jewish attitudes, gradually changed during the final stage of the Lithuanian army's struggles with the Polish army (1919–1920). In this stage, the news spread in Lithuanian Jewish communities about the threatening Polish 'pogrom policy'. Meanwhile, anti-Semitic manifestations in the Lithuanian army were not considered to be existentially dangerous threats. It is also significant that neither senior Lithuanian politicians nor the military leadership openly demonstrated anti-Semitic views. For these reasons, the decision to get involved in the struggle for Lithuanian independence no longer seemed unacceptable to some Jews. Besides, the participation of Jewish soldiers (especially volunteers) in the struggle for independence was an argument that allowed Lithuanian Jewish political groups to show the validity of their parity with the Lithuanians, who were creating the whole political system of the state.

185

The second aim is covered in the second section of the article, 'Common destiny binds us – patriotism or rationality?' This section begins with a discussion of statements that appeared in the 1924 controversy over the issue of Jewish disloyalty during the war of independence. The offensive tone of the controversy inspired Lithuanian Jewish intellectuals to argue persuasively that the proportion of Jewish soldiers who served in the army in the fighting corresponded with the overall proportion of this national-religious group in society. This had an influence on the entrenchment of the assumption that the level of patriotism of Jewish soldiers was essentially 'normal'. However, the second section also reveals that rational incentives played a significant role in the motivation of Jewish soldiers as well. This is confirmed by the memoirs of Jewish veterans (Isaac Shapiro, Moise Bregstein and Abraham Alpern). They note that the psychological (moral) atmosphere during their service in the Lithuanian army was more tolerant compared with the Imperial Russian army. This increased support for the Lithuanian army among Jewish soldiers, and presumably in Jewish social groups connected with them. In addition to the psychological atmosphere, the rational motives of Jewish soldiers included aspirations for social rapprochement with Lithuanian society, and hopes of securing an equal position in it.